

ANNE-DIRK RENTING (SAMENSTELLING EN REDACTIE)

PALEIS HET LOO EEN KONINKLIJK HUIS

Zwolle (Waanders), 2021, 688 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 9789462623484, € 75,00

Paleis Het Loo. Een koninklijk huis overtreft in omvang en gewicht alle recente buitenplaatsmonografieën, zo zeer zelfs dat de spreekwoordelijke stoeptegels welhaast een understatement is. Deze omvang verwondert natuurlijk niet: de geschiedenis van Het Loo is bijzonder rijk doordat de tamelijk onbeduidende prinselijke bouwheer plotseling op de troon van Groot-Brittannië zat, Lodewijk Napoleon en een hele stoet Nederlandse vorsten er resideerden, en de twintigste-eeuwse restauratiegeschiedenis buitengewoon bewogen was. Het boek is chronologisch opgebouwd in acht voor de hand liggende delen als 'Prins Willem III en Mary II Stuart', 'De Bataafse en Franse tijd' en 'Van paleis tot museum'. Elk deel beslaat naast een aantal vaste onderwerpen (de architectuurgeschiedenis van huis en tuin, het interieur en de bibliotheek) ook meer periode-specifieke thema's zoals fonteinen en waterwerken voor de zeventiende eeuw en de Duitse bezetting voor de twintigste eeuw. Deze opzet werkt goed, al was een extra redactieronde verstandig geweest om herhalingen te voorkomen. Nu wordt op verschillende plekken uitgelegd dat er in oorsprong verschillende molens stonden op Het Loo, Willem III ook Soestdijk en Hoog Soeren bezat, en dat zijn twee passies de jacht en tuinen waren.

Het doel van het boek – geschreven door met name medewerkers en oud-medewerkers – is ambitieus. Er is naar gestreefd om nagenoeg de complete geschiedenis te beschrijven. Het biedt bovendien genoeg nieuwe informatie: zelfs voor de bouwgeschiedenis van het paleis – toch al behoorlijk vaak beschreven – zijn nieuwe archiefbronnen aangeboord. Zo is er niet alleen aandacht voor de (mogelijke) architect(en), maar ook voor werklieden als metselaars en timmermannen. Hernieuwde grondige studie van al bekende bronnen bleek eveneens nuttig. Voor Het Loo beschikken we

over zowel contemporaine plattegronden als boedelinventarissen, maar die konden tot dusver maar moeilijk aan elkaar worden geknoopt; de kamers vermeld in de boedelinventarissen wijken op een aantal plekken af van de vertrekken aangegeven op de plattegronden. Het huidige onderzoek komt tot de overtuigende conclusie dat de plattegronden simpelweg enkele fouten bevatten. De auteurs zijn ook diep in de verschillende deelcollecties gedoken, zoals de bibliotheek, het servies en de schilderijen. Dat levert interessante inzichtjes op, bijvoorbeeld in de wijze waarop koningstadhouder Willem III omging met de Engelse koninklijke collectie. Hij aarzelde niet om schilderijen uit deze collectie te verschepen naar Het Loo en een cadeau van de Staten van Holland en West-Friesland aan koning Charles II, de zogenaamde *Dutch gift*, zonder scrupules weer in te pikken.

Van grote meerwaarde zijn de speciaal voor dit boek gemaakte reconstructietekeningen van het paleis, die in combinatie met historisch fotomateriaal onder meer de verbouwingen van 1914 inzichtelijk maken. Ook zijn verschillende kaarten gemaakt, bijvoorbeeld van de locatie van de sprengen die de fonteinen voedden waar Het Loo beroemd om was. Jammer genoeg ontbreken dergelijke kaarten voor de opeenvolgende fases van het park. Bijna aan het eind van het boek – een onhandige plek, zeker door het ontbreken van een leeslint – staan twee historische kaarten die de zeventiende- en negentiende-eeuwse situatie weergeven, maar een schematische voorstelling in de betreffende hoofdstukken over de tuinen zou de lezer meer houvast hebben gegeven. Men heeft kennelijk gedacht dat de afgebeelde en bekende prenten van verschillende tuinonderdelen duidelijk genoeg zijn, toch raakt de lezer al snel verstrikt in de exacte locaties van alle elkaar opvolgende beekjes, fonteinen en paviljoens.

Ogenschijnlijk heeft de redactie geprobeerd niet alleen een kunsthistorisch perspectief te hanteren, maar aan te sluiten bij de recente trend om in kasteelen buitenplaatsmonografieën (denk aan *Biljoen* en *Dekema state Jelsum*) ook de (cultuur)geschiedenis mee te nemen. In aparte katernen met een eigen kleur-tje zijn veel mooie ooggetuigenverslagen opgenomen, meestal van bezoekers die het huis en de tuin in hun reisdagboek beschreven. Toch verradt *Paleis Het Loo* de kunsthistorische achtergrond van de meeste auteurs. De egodocumenten lijken te zijn geraadpleegd om de bouwgeschiedenis van huis en tuin te verifiëren of het interieur te reconstrueren, maar zijn niet gebruikt als bronnen voor een ander, aanvullend verhaal over de receptiegeschiedenis, politieke geschiedenis of de geschiedenis van het dagelijks leven op Het Loo. De beschrijving van de menagerie gaat over de ovale vijver en de paviljoens en nauwelijks over de dieren die er leefden, ondanks de tegenwoordige populariteit van de *animal history*. De plunderingen door met name de Fransen in 1795 worden in het boek een aantal keer aangekondigd, maar als het zover is volgt een te korte, weinig tot de verbeelding sprekende beschrijving die vooral aangeeft wat werd verwoest en meegenomen. Het hoofdstuk over de twintigste eeuw is net wat historischer van aard, met aandacht voor de Indische Nederlanders, evacués uit Zeeland, Hongaarse vluchtelingen en repatrianten uit Indonesië die na de oorlog op Het Loo verbleven. Onverwachte hoofdrolspeler tijdens de Tweede Wereldoorlog is een concierge die, tussen het drama en rumoer van de inkwartiering van de Wehrmacht en de verpleging van zowel Waffen-ss-soldaten als Engelse krijgsgevangenen, alle bouwkundige wijzigingen en verplaatsingen van het interieur noteerde. Het vereenvoudigde de herinrichting na de oorlog aanzienlijk.

Een monografie als deze richt zich vanzelfsprekend op het huis en de tuin die het beschrijft, maar wint aan kracht als de architectuur ook wordt gecontextualiseerd door vergelijking met andere huizen en tuinen. De Sprongetjesbeek of Voervliet, 'vierenvijftig waterstralen die in een boog naar de tegenoverliggende oever spoten', doet denken aan de *Cento Fontane* in de tuin van Villa d'Este en aan Franse zeventiende-eeuwse fonteinen, maar de oorsprong of inspiratiebron van dit tuinelement lijkt niet te zijn onderzocht. Over de *long gallery* voor Mary II Stuart wordt nauwelijks iets geschreven, terwijl de vraag waarom dit architectonische element, dat Mary kende uit de Engelse paleizen, in een Nederlands huis werd opgenomen voor de hand ligt. Hebben we hier te maken met de persoonlijke voorkeur van Mary, of moeten we de bouw van de *long gallery* beschouwen als een politiek statement? Meer vergelijkingen waren zinvol geweest, juist omdat we weten dat architectuurtraktaten en prenten van belangrijke Franse en Italiaanse tuinen nauwge-

zet werden bestudeerd door hovelingen als Hans Willem Bentinck, Constantijn Huygens sr. en jr. en Johan Maurits van Nassau. Ook Willem III zelf liet zich op dit vlak niet onbetuigd. De vergelijkingen die wel worden gemaakt, zijn niet altijd gelukkig: 'overtroefde' Middachten werkelijk Het Loo? Wellicht had Middachten een spectaculairder trappenhuis, maar als huis was het aanzienlijk kleiner. En je mag er toch van uitgaan dat Godard van Reede-Ginkel niet bedoelde – en vooral niet zo brutaal was – te proberen de koning de loef af te steken?

In het verlengde van deze grotendeels ontbrekende contextualisering valt op dat, met uitzondering van Ronald van Immerseel en Heimerick Tromp, auteurs geen of nauwelijks een historiografisch overzicht geven, waardoor voor Het Loo belangrijke studies zoals die van Erik de Jong alleen zijdelings aan de orde komen. Dat wreekt zich ook bij de behandeling van de zo omstreden restauratie van Het Loo in de twintigste eeuw. Ten aanzien van Het Oude Loo, dat in de eerste decennia van de vorige eeuw door vader en zoon Cuypers werd gerestaureerd, ontbreekt een uiteenzetting over de verhouding van de toenmalige restauratie-ethiek tot hun werkwijze. De lezer komt pas te weten dat Het Oude Loo op enigszins anachronistische wijze werd gerestaureerd door een terloopse opmerking verderop in het boek dat de latere restauratie-architect Van Asbeck de ingrepen van de Cuypers, die hij 'wat al te fantasievol vond', terugdraaide. De nog controversiëlere restauratie van het paleis en de tuin in de jaren 1970 en 1980 – die zo omstreden was dat de plannen zelfs tot kamervragen leidden – wordt al te summier behandeld. Weliswaar is er een paragraaf aan gewijd met de veelbelovende titel 'Kritiek', maar deze strandt in een omfloerste beschrijving van de gebeurtenissen. Het themanummer van *Bulletin KNOB* over de restauratie (1976) waarin verschillende auteurs ten strijde trokken tegen de plannen, wordt gereduceerd tot een voetnoot. Na afronding van de werkzaamheden zou volgens oud-directeur Johan ter Molen de kritiek zijn afgenomen, 'waren de reacties over het algemeen positief' en zou de restauratie zelfs 'een bron van inspiratie' zijn geworden. Het is niet duidelijk op welke reacties wordt gedoeld en voor welke tuinen Het Loo een inspiratiebron is geweest. Gezien de langdurige ophef is vooral de opmerking in de inleiding dat Het Loo door de restauratie 'in zijn oude glorie werd hersteld' curieus. Ook elders wordt de veilige weg gekozen in een tijd waarin het dissonante verleden juist breed wordt uitgemeten. Als de gedenknaalden bij Het Loo worden besproken geen woord over de aanslag van 2009. In het hoofdstuk over koning Willem III, alias 'koning Gorilla', niets over diens aan waanzin grenzende woede-uitbarstingen, agressie en gewoonte om mensen te vernederen, maar wel een paragraaf getiteld 'Huiselijkheid'.

Paleis Het Loo. Een koninklijk huis markeert het definitieve afscheid van een generatie net afgezwaaide curators en van een voormalig directeur die een belangrijk aandeel hebben gehad in de eerste fase van het museum; het verklaart het gehanteerde perspectief dat soms wat oudmodisch aandoet. Maar dat is niet het hele verhaal: *Paleis Het Loo* is mooi vormgegeven: de keuze voor een interieurfoto op de omslag in plaats van de gebruikelijke vooraanzichten (die net wat te vaak doen denken aan ouderwetse legpuzzels) is een gelukkige en het stoere, schreefloze lettertype com-

penseert de enigszins fantasieloze titel. Het boek is ook visueel geslaagd door de rijkdom aan historische foto's, kaarten en reconstructietekeningen. De informatiedichtheid is hoog en door nieuw onderzoek hier en daar ook hoogstaand. De aanzetten tot een benadering die ook de cultuurgeschiedenis meeneemt, doen uitzien naar meer. Het boek borduurt voort op het verleden maar biedt ook voldoende doorkijkjes naar de toekomst.

HANNEKE RONNES

RUDOLPHINE EGGINK

J.B. VAN LOGHEM ARCHITECT VAN EEN OPTIMISTISCHE GENERATIE

Haarlem (Stichting Erfgoed J.B. van Loghem) 2022, 400 pp.,
ills. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789090357096, € 55,00

Han van Loghem (1881-1940) was een intrigerende ontwerper, schrijver, docent, bestuurder en redacteur. Na een opleiding aan de Polytechnische School in Delft vestigde hij zich als architect in Haarlem. Hoewel hij vooral bekend is als ontwerper van tuinvijken en villa's in Haarlem en omgeving, maakte hij ook naam met zijn (hoofdletterloos vormgegeven) publicatie *bouwen, bauen, bâtir, building, holland, nieuwe zake-lijkheid, neues bauen, vers une architecture réelle, built to live in* (1932), een internationaal manifest van het Nieuwe Bouwen op basis van de ontwikkelingen in Nederland vanaf 1900. Een bijzondere periode in zijn carrière was zijn verblijf in Siberië, waar hij hielp bij de bouw van Kemerovo, een compleet nieuwe socialis-tische stad. De ervaringen in de vroege Sovjet-Unie hebben Van Loghems idealistische affiniteit met de grondgedachten van het Nieuwe Bouwen versterkt. Na terugkomst ontwierp hij enkele gebouwen die visueel

braken met zijn eerdere ontwerpen, onder meer door een minder prominente toepassing van baksteen dan voorheen. Zo ontstond de indruk dat de Siberische pe-riode een stijlomslag in zijn oeuvre heeft veroorzaakt. Het blijkt echter genuanceerder te liggen.

Met de analyse van de ontwikkeling van de ontwerp-filosofie en -methoden van Van Loghem biedt dit boek veel informatie over een belangrijke periode in het denken over woningbouw. Van alle gebouwtypen maakte de woning in het interbellum de grootste ont-wikkeling door. Auteur Rudolphine Eggink studeerde kunstgeschiedenis in Leiden, met bijzondere aan-dacht voor interieurgeschiedenis, waarna ze publi-ceerde over interieurs en design. Haar promotieonder-zoek over Van Loghem werd ingebed aan de TU Delft bij de leerstoel Bouwtechnologie en resulteerde in 1998 in een proefschrift. Dit boek is, 24 jaar later, daar-van de handelseditie. Het bevat in vergelijking met het